

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРАПІЇ
ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ,
ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА КОРДОНОМ»**

Виконав: магістр 2 курсу
Ps1-M23 групи
ВОЙТКІВ Олександр Вікторович
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)

Керівник:
ГОЦУЛЯК Наталія Євгенівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології

Рецензент:
СЛАВІНА Наталія Сергіївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРАПІЇ ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА КОРДОНОМ.....	8
1.1. Психологічна природа страхів у дітей.....	8
1.2. Вплив міграції та перебування за кордоном на емоційний стан дітей.....	16
1.3. Методи терапії подолання страхів.....	20
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАГНОСТИ КОКОРЕКЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПОДОЛАННІ СТРАХІВ У ДІТЕЙ, ЩО ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА КОРДОНОМ.....	31
2.1. Опис діагностичного інструментарію з виявлення показників страхів у дітей та організація і проведення виміру.....	31
2.2. Методи дослідження.....	35
2.3. Результати дослідження.....	40
Висновки до другого розділу.....	43
РОЗДІЛ 3 КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ДИТЯЧИХ СТРАХІВ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	51
3.1. Використання методу арт-терапії в корекційно-розвивальній програмі з подолання рівня страху у дітей, що тимчасово перебувають за кордоном.....	51
3.2. Оцінка ефективності корекційної програми.....	60
Висновки до третього розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження теми подолання страхів у дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, є надзвичайно високою в сучасних умовах. Збройні конфлікти, економічні та політичні кризи змушують багатьох дітей залишати рідні домівки, що може негативно впливати на їхнє емоційне та психологічне благополуччя. Перебуваючи в новому середовищі, де може бути відсутня підтримка близьких, діти стикаються з низкою труднощів, таких як адаптація до іншої культури, мовний бар'єр та страх невідомості.

Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну вимушеними емігрантами стали понад 6,2 млн осіб. Це уразлива категорія, яка переживає життєву кризу, що травмує емоційно-вольову сферу особистості. Тритина вимушених емігрантів становлять діти дошкільного та шкільного віку. Важливо зазначити, що дітям необхідно від 6-ти місяців до року для адаптації до нової країни та до 2-х місяців (для дітей шкільного віку) – до школи. Насправді діти адаптуються швидше, ніж дорослі та це не означає, що дитина уникне стресу, особливо, якщо у школі спілкуються новою мовою.

Дослідження з подолання страхів у цих дітей має важливе практичне значення для розробки ефективних психотерапевтичних методів, що допоможуть їм подолати негативні емоційні стани. Страхі можуть варіюватися від загальної тривожності до страху втрати близьких, соціальної ізоляції або неспроможності адаптуватися в новому середовищі. Важливість дослідження полягає в тому, щоб знайти ефективні підходи до зменшення тривожності та забезпечити психологічну підтримку дітям, допомогти їм адаптуватися, повернути відчуття стабільності та безпеки, зберігаючи при цьому їхню здатність до нормального розвитку.

Психологія вимушених емігрантів є актуальною темою, особливо в умовах збройних конфліктів, політичних переслідувань та економічних криз. У цій галузі працює низка сучасних дослідників, які вивчають психологічні

аспекти переміщених осіб, зокрема дітей та дорослих, що змушені покинути свої домівки. С. Аваре, Р. Бірман проводять дослідження психологічних переживань емігрантів, фокусуючись на адаптації дітей і дорослих до нових культурних умов, а також на проблемах ідентичності та інтеграції. К. Сміт, М. Анкерсміт досліджують проблеми дитячої травми серед вимушених мігрантів, зокрема проблему страхів та тривожності у дітей, які перебувають у незвичному середовищі. Б. Ендрюс, Й. Брюке, Л. Швайцер займаються проблемами ментального здоров'я саме мігрантів і переміщених осіб, зокрема акцентуючи увагу на дітях і підлітках, а також на травматичних переживаннях та процесах інтеграції в нове суспільство.

В Україні тема дітей-емігрантів і вимушених переселенців також активно досліджується. Науковці приділяють увагу впливу війни, вимушеної міграції та адаптації дітей у нових умовах. С. Грабовська, Н. Паніна, О. Карабанова активно займаються дослідженням проблем ідентичності та культурної адаптації дітей-емігрантів.

Отже, тема нашого дослідження є актуальною та дозволить отримати важливі дані щодо особливостей переживання страхів дітьми у складних життєвих обставинах. Крім того, воно стане корисним для спеціалістів із психології, освітніх та соціальних працівників, а також для батьків, оскільки покаже, як найкраще допомагати дітям у подібних умовах.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтувати та емпірично перевірити психотерапевтичні шляхи подолання страхів у дітей, що тимчасово перебувають за кордоном.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з теми психології страхів, їх діагностики та корекції;
- 2) спланувати, організувати та здійснити емпіричне дослідження страхів на вибірці дітей, що тимчасово перебувають за кордоном;

3) розробити діагностично-корекційну програму з використанням арт-терапії з подолання страхів у молодших школярів вимушено переселених за кордон та апробувати її;

4) визначити показник результативності запропонованої діагностично-корекційної програми.

Об'єкт дослідження – дитячі страхи як захисний механізм психіки.

Предмет дослідження – діагностично-корекційний потенціал арт-терапії в подоланні дитячих страхів у молодших школярів, що тимчасово перебувають за кордоном.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення результатів, теоретичне моделювання;

– емпіричні: спостереження, бесіда, інтерв'ю, психодіагностичні методики;

– тест шкільної тривожності Філліпса, методика «Страхи в хатинках» М. А. Панфілової, проективна методика «Мої страхи» А. І. Захарова;

– математично-статистична обробка даних: пакет статистичної програми Statistica (версія 7,0), t-критерій Стьюдента.

Наукова новизна дослідження:

- визначення специфіки страхів дітей-мігрантів. Дослідження вперше детально аналізує вплив тимчасового перебування за кордоном на характер та інтенсивність дитячих страхів, враховуючи соціокультурний контекст та адаптаційний стрес;

- розробка терапевтичних підходів. Запропоновано та апробовано спеціалізовані психотерапевтичні методи подолання страхів у дітей, які перебувають у статусі тимчасових переселенців або мігрантів;

- інтеграція міжкультурного аспекту. У дослідженні враховано особливості міжкультурної комунікації та вплив нових соціокультурних умов на емоційний стан дітей, що робить запропоновані терапевтичні стратегії адаптованими до умов перебування за кордоном;

- практичні рекомендації для батьків і фахівців. Розроблено рекомендації для психологів, педагогів та батьків, які допомагають ефективно підтримувати дітей у процесі адаптації та подолання страхів у нових умовах.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі регіонального центру «Карітас», і охопило 42 особи.

Організація дослідження. Дослідження проводилось в три етапи впродовж 2023 – 2024 років.

Апробація результатів дослідження. Войтків О.В. Проблема страхів дітей у сучасній психолого-педагогічній літературі. *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективи та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців* : Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, 19 листопада 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 23–26.

Практичне значення дослідження. Теоретичні та емпіричні результати дослідження можуть бути використані в різних сферах, зокрема: результати можуть бути застосовані в практиці психологів, які працюють з дітьми-мігрантами або дітьми, що переживають стресові ситуації, пов'язані з адаптацією до нових умов життя за кордоном. Це включає в себе використання терапевтичних методів для подолання страхів та тривожності. Рекомендації щодо підтримки батьків, які допомагають їм створити здорове емоційне середовище для дітей під час перебування за кордоном. Теоретичні результати можуть бути використані для розробки програм підтримки дітей, що проходять адаптацію в нових країнах, особливо в мультикультурних класах або серед дітей біженців. Використання методів групової роботи та терапевтичних ігор може допомогти знижувати рівень тривоги та страхів у дітей.

Результати можуть бути використані для розробки програм підтримки дітей, які переживають стрес через перебування в чужій країні. Це включає

психологічну підтримку для дітей, які переживають розлуку з батьками або культурні шоки.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку літератури (33 позиції) і 5 додатків, і містить 3 таблиці, 10 рисунків. Загальний обсяг – 92 сторінки, основний текст викладено на 77 сторінках.

ВИСНОВКИ

1. Страх є важливою складовою емоційної регуляції, що виникають у відповідь на реальні чи уявні загрози. Психологічна література підкреслює різноманітність форм страхів, від адаптаційних (нормальних) до патологічних, що можуть бути виражені як у вигляді інтенсивних емоційних реакцій, так і у вигляді хронічної тривожності чи фобій. Особливу увагу у теоретичних дослідженнях приділено дитячим страхам, які можуть бути природними в різних етапах розвитку, але в разі їх надмірності чи тривалості можуть вимагати корекції.

Психологічні дослідження визначають численні фактори, що можуть сприяти виникненню страхів: біологічні, психосоціальні, культурні. Причини страхів можуть включати генетичну схильність, травматичні події, соціальні взаємодії та навколишнє середовище. Різні теоретичні підходи акцентують увагу на когнітивних, емоційних та поведінкових аспектах виникнення страхів, включаючи порушення сприйняття загроз, дефіцит емоційної підтримки та соціальну ізоляцію.

У літературі представлено широкий спектр методів діагностики страхів, що варіюються від класичних психологічних тестів та анкет до сучасних методик, таких як проєктивні методи, біоакустичні дослідження та неврологічні тести. Найбільш популярними методами є тестування рівня тривожності (наприклад, шкала Спілберга) та фобій (шкала фобій), а також проєктивні методики, такі як тест «Людина під дощем» або тест Роршаха, що дозволяють вивчати глибші аспекти переживань страху. Літератури багата різноманітними підходами до корекції страхів. Психотерапевтичні методи включають когнітивно-поведінкову терапію (КПТ), методи десенсибілізації, гештальт-терапію, арт-терапію та методи релаксації.

Особливу увагу варто звернути на когнітивно-поведінкові техніки, які орієнтовані на зміну дисфункціональних переконань і поведінкових патернів, що підтримують страхи, а також на тренування навичок адаптивної

поведінки у стресових ситуаціях. Арт-терапія, як метод корекції страхів, дозволяє дітям виражати і працювати з їхніми емоціями, перетворюючи внутрішні страхи в більш керовані і прийнятні образи, що сприяє зниженню тривожності.

На основі теоретичного аналізу літератури можна зробити висновок, що найбільш ефективна корекція страхів досягається при використанні інтегрованого підходу, що поєднує кілька методів: когнітивно-поведінкові техніки для зміни переконань, арт-терапевтичні методи для емоційного вираження і соціальну підтримку для посилення стійкості дитини. Особливо важливо застосовувати ці методи в умовах, коли дитина перебуває в стресових або змінних соціокультурних умовах (наприклад, при вимушеній міграції або адаптації до нової країни).

Теоретичний аналіз психологічної літератури дозволяє підтвердити важливість розуміння механізмів виникнення страхів та їх діагностики для розробки ефективних методів корекції. Використання комбінованих методів терапії, які враховують індивідуальні особливості дітей та соціокультурні фактори, є найбільш результативним шляхом допомоги дітям у подоланні страхів.

2. Емпіричне дослідження страхів серед дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, є важливим етапом для вивчення особливостей адаптації до нових соціокультурних умов. Результати дослідження дозволяють глибше зрозуміти психологічний стан цих дітей, зокрема рівень їхніх страхів, тривожності та емоційної адаптації в умовах зміни середовища. Дослідження фокусується на вивченні специфічних страхів, які виникають через відсутність стабільності, адаптацію до нових умов, мовний бар'єр, соціальні та культурні відмінності, а також переживання через розлуку з рідною країною чи родиною.

У рамках емпіричного дослідження було визначено ключові аспекти, які мають бути вивчені: характер страхів у дітей, фактори, що впливають на їх виникнення (наприклад, тип адаптації, вік, соціокультурний контекст), а

також ступінь вираженості цих страхів. Для збору даних були використані різноманітні методи діагностики, зокрема анкети, шкали тривожності, інтерв'ю з батьками та педагогами, а також проєктивні методи, такі як малювання та інші арт-техніки. Для забезпечення надійності та достовірності результатів дослідження було організовано контроль за вибіркою, включаючи дітей різного віку, культурних груп та соціальних умов.

Під час здійснення дослідження було виявлено, що більшість дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, стикаються з певними страхами, зокрема пов'язаними з адаптацією до нової соціокультурної реальності, страхами соціальної ізоляції та мовних бар'єрів. Також було виявлено, що страхи дітей зазвичай посилюються через відсутність емоційної підтримки з боку батьків та недостатню соціалізацію в новому середовищі. Більшість дітей, які мали належну підтримку в процесі адаптації, демонстрували менший рівень страхів, що підтверджує важливість емоційної підтримки з боку родини та педагогів.

Результати дослідження підтвердили, що страхи у дітей, які перебувають за кордоном, мають специфічні особливості і можуть бути зумовлені як зовнішніми факторами (культурна адаптація, мовні бар'єри), так і внутрішніми (емоційна нестабільність, відсутність соціальної підтримки). Для корекції страхів у таких дітей рекомендовано використовувати комбіновані підходи, включаючи психотерапевтичні методи (когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія), а також створення підтримуючого середовища вдома та в освітніх установах.

Емпіричне дослідження страхів у дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, показало, що цей феномен є складним і багатогранним. Результати дослідження підкреслюють важливість своєчасної діагностики і корекції страхів, особливо в умовах міжкультурної адаптації. Отримані дані можуть стати основою для розробки ефективних програм психотерапевтичної підтримки дітей, що знаходяться в подібних умовах.

3. Діагностично-корекційна програма з використанням арт-терапії була розроблена з метою допомогти молодшим школярам, які вимушено переселені за кордон, подолати страхи та емоційні труднощі, що виникають через зміни у соціокультурному середовищі. Програма включає різноманітні арт-терапевтичні техніки, такі як малювання, ліплення, колажування, ігрові вправи, що дозволяють дітям вільно виражати свої емоції, працювати з символічними образами страху та відпрацьовувати конструктивні механізми їх подолання.

Апробація програми була проведена на вибірці молодших школярів, які тимчасово перебувають за кордоном. Діти брали участь у серії арт-терапевтичних сесій, що включали як індивідуальні, так і групові заняття. Під час проведення програмних сесій було зафіксовано позитивні зміни у самопочутті дітей, зниження рівня тривожності та страхів. Діти стали більш відкритими до спілкування, покращили навички самоусвідомлення та емоційної регуляції.

Діти, які брали участь у арт-терапевтичній програмі, виявили зниження рівня тривожності та страхів. Більшість дітей стали менш замкнутими, покращили свої комунікативні навички та почали легше взаємодіяти з іншими. Арт-терапевтичні техніки допомогли дітям виразити свої страхи через творчі засоби, що сприяло кращому розумінню їхнього внутрішнього світу, зниженню інтенсивності негативних емоцій та підвищенню рівня самоприйняття.

Програма сприяла розвитку соціальних навичок та підвищенню здатності до адаптації в нових умовах, що є особливо важливим для дітей, які перебувають у стані вимушеної міграції. Арт-терапія виявилася ефективним інструментом для корекції дитячих страхів. Використання символічних образів, малюнків та творчих завдань дозволяє дітям вільно виражати свої переживання, працювати з емоціями та перетворювати внутрішні страхи на більш керовані образи. Програма допомогла дітям навчитися конструктивно працювати з їхніми страхами, покращила рівень саморегуляції та знизила

тривожність через розвиток творчих навичок та активізацію механізмів самовираження. Під час апробації було виявлено, що індивідуальний підхід до дітей є ключовим компонентом успіху програми. Психотерапевт міг адаптувати техніки та підходи до конкретних потреб кожної дитини, що дозволило підвищити ефективність програмних заходів. Усі заняття були проведені у безпечному та підтримуючому середовищі, де діти могли вільно виражати свої емоції та працювати з символами своїх страхів.

4. На основі результатів апробації можна рекомендувати впровадження арт-терапевтичної програми в освітніх установах для молодших школярів, що вимушено переселені за кордон. Для підвищення ефективності програми доцільно проводити додаткові тренінги для педагогів та психотерапевтів з метою освоєння арт-терапевтичних технік і методів корекції страхів. Необхідно також забезпечити участь батьків у процесі арт-терапевтичних занять, що дозволить створити підтримуюче середовище для дітей вдома. Результати апробації свідчать про перспективи подальшого розвитку арт-терапевтичної програми, зокрема інтеграції нових технік та методів, адаптованих до умов вимушеної міграції та міжкультурної адаптації. Подальші дослідження в цій сфері можуть сприяти розробці нових методів і підходів до корекції дитячих страхів, які враховують специфіку соціокультурних умов вимушеної міграції.

Арт-терапевтична програма для подолання страхів у молодших школярів, які вимушено переселені за кордон, виявилася ефективним підходом до підтримки емоційного благополуччя дітей. Використання творчих технік дозволяє дітям вільно виражати свої переживання, працювати з їхніми емоціями та підвищити рівень самоусвідомлення. Додаткові заходи щодо інтеграції програми в освітні установи можуть допомогти забезпечити більш стійкі та тривалі результати.

Подальші дослідження можуть зосередитися на порівнянні різних психотерапевтичних методів для корекції страхів у дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арт-

терапія, методи релаксації, поведінкові техніки та інтегровані підходи. Зокрема, дослідження можуть оцінювати, які підходи найбільш ефективні для дітей в умовах культурної адаптації та соціальних змін, та як ці методи можуть бути адаптовані до різних вікових груп. Подальші дослідження у сфері терапії страхів у дітей, які тимчасово перебувають за кордоном, мають значний потенціал для вдосконалення існуючих методів корекції, а також для розробки нових підходів, які враховують культурні, соціальні та індивідуальні особливості дітей. Ці дослідження сприятимуть створенню більш ефективних програм психологічної підтримки та адаптації для дітей, які переживають емоційні труднощі через вимушену міграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арт-терапевтичні техніки у роботі практичного психолога: рекомендації щодо використання арт-терапевтичних технік у роботі практичного психолога закладів освіти. Режим доступу: https://static.klasnaocinka.com.ua/.../art_terapiya_u_roboti_psiholo
2. Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О.Тіунової, Т.Шейкіної. Випуск 5. Київ-Тернопіль : ЕЕАТА, 2018. 200с.
3. Аршава І. Ф. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти. Вісник ДНУ ім. О. Гончара. Серія «Педагогіка та психологія». Дніпро, 2012. Вип. 18, Т.20, №9/1. С. 3–10.
4. Бабарикіна І. В. Психологічні особливості вікової динаміки страхів у навчальній діяльності школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2011. 20 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Київ : Академ-видав, 2012. 450 с.
6. Березовська Л.І. Соціально-психологічні чинники схильності особистості до утворення співзалежних стосунків. Вісник Національного університету оборони України. 2021. С. 23–34.
7. Боголюбська А. Залежності та шляхи їх подолання. Київ. Психолог. 2007. №41. С. 25–28. Вплив соціальних мереж на формування особистості підлітків. URL: <http://surl.li/dvlxw>
8. Браун Д. Як соцмережі впливають на наш настрій, сон, психічне здоров'я і стосунки. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-42693578>
9. Вавілова А. С. Психологічні особливості страхів молодших школярів: збірник наукових праць ККПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2020. № 1. Т. 1. С. 140–144.

- 10.Василега О. Ю. Вступ до спеціальності: особливості реалізації діагностичної функції практичного психолога (на прикладі характеристики пріоритетних форм і методів діагностики дитячих страхів). Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. № 3. С. 61-68.
- 11.Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 400 с. 38.
- 12.Власюк, М. Арт-терапія: зцілення мистецтвом. Психолог, 2005. № 39, С. 9–23.
- 13.Вознесеньська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. Київ : Шкільний світ, 2007. 120с
- 14.Вознесеньська О.Л. Арт-терапія у подоланні психічної травми : практичний посібник. Київ : Золоті ворота, 2015. 198 с.
- 15.Вєтрова О.Є. Психолого-педагогічний підхід до визначення поняття «страх». Педагогічна освіта та наука, 2005. №8, С. 37–41.
- 16.Гринечко А. Використання арт-терапевтичних технік у роботі з внутрішньо переміщеними дітьми. Проблеми гуманітарних наук. 2016. Випуск 39. С. 47–57.
- 17.Григор'єва О., Драпака А. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. Наука і освіта. 2013. 370 с.
- 18.Гундертайло Ю. Д. Використання арт-терапевтичних методів для накопичення ресурсів особами, що пережили травматичні події. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : зб. статей за матер. однойменного укр.-пол. наук. семінару (м. Київ, 20–21 червня 2015 р.) / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України ; Представництво Польської академії наук у м. Києві ; Соціально- психологічний методичний реабілітаційний центр ; [наук. ред. Т. М. Титаренко]. Київ: Міленіум, 2015. 150 с. С. 57–67.
- 19.Гундертайло Ю. Д. Потенціал арт-терапевтичних технологій відновлення життєвої неперервності переселенців. Простір арт-терапії:

- зб. наук. ст. / УМО, 2016, ГО «Арт-терапевтична асоціація», 2016;
Редкол.: Лушин П.В., Чуприков А.П. та ін. Київ: Золоті ворота, 2016.
Вип. 2 (21). С.25-32
- 20.Гундертайло Ю. Теоретико-методологічні основи програми соціальнопедагогічної адаптації ВПО із застосуванням арт-терапії. Простір арт-терапії: творча інтеграція та трансформація в епоху плінного модерну: матеріали XV Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Львів, 16- 18 лютого 2018 р.) / [за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. Київ : Золоті ворота, 2018. 196 с.
- 21.Даценко Т. О. Ресурси особистості, спрямовані на подолання страху: психологічний захист і копінг-стратегії. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць. Луганськ, 2014. № 3 (35). С. 150-155.
- 22.Даценко Т. О. Феномен дитячого страху: психологічний вимір дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки : матер. II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., (19 квітня 2012 р.) Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. С. 182–187.
- 23.Дем'яненко Б.Т., Бойко Н. В., Качур Л. Ю. Порухення прихильності і механізми формування емоційних і поведінкових проблем в теорії та практиці психотерапевтичної допомоги. Науковий часопис. 2017. 340 с.
- 24.Дитячі страхи та способи їх подолання (поради психолога). Палац дітей та юнацтва м. Ізмаїла – Хвилю Тримай!. веб-сайт. URL : <http://xt.od.ua/106-psykholoh-rekomenduie/2379-dityachi-strakhi-tasposobi-jikh-podolannya-poradipsikhologa> (дата звернення: 25.01.2023)
- 25.Дудкевич Т.В. Дитяча психологія: нав. посіб. Київ. «Центр учбової літератури» 2012. 424 с.
- 26.Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.

- 27.Зливков В., Ліпінська С., Лукомська С. Сучасні тренінгові технології: інтегративний підхід. Київ : Видавець ПП Лисенко М.М., 2020. 280 с.
- 28.Зливков В., Лукомська С. Діти війни: теоретико-методичні і практичні аспекти психологічної допомоги. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2022. 96 с.
- 29.Істратова О.Н. Практикум з дитячої психокорекції: ігри, вправи, техніки. Київ, 2007. 321 с.
- 30.Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Ч.1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
- 31.Карпенко Є. Основи психотренінгу : навч. посібник. Дрогобич, 2015. 340 с.
- 32.Камінська О.В. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. Психологічний часопис. 2018. № 4. С. 86–104.
- 33.Ковалевська А.О. Ефективність використання засобів образотворчої діяльності для психокорекції страхів: наук. вісн. Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки, 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 151–155.
- 34.Кочарян, О. С., Фролова, Є. В., Бару, І. О. Оцінка психодіагностичних можливостей методик діагностики міжособової залежності. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2012. 380 с.
35. Кочюнас Р. Психологічне консультування. Групова психотерапія. Київ : Академічний Проект; ОПпл, 2002. 450 с.
- 36.Кошонько Г.А. Дитячі страхи та способи їх корекції. Деструктивні емоційні стани учнів: проблеми теорії та практики : зб. Мат. Міжобл. наук.-практ. конф. (18-19 груд. 2010 р.) / за заг. ред. С. М. Томчука. Вінниця : ВОПОПП, 2010. С. 42–47.
- 37.Кузнєцов М.А. Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання: моногр. Харків : ХНПУ, 2012. 227 с.
- 38.Керкегор С. Поняття страху. Київ : Академічний проект. 2020. 212 с.

- 39.Левківська Г.П., Сорочинська В.Є., Штифурак В.С. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти : навч. посібник. Київ, 2001. 280 с.
- 40.Макух О.І. Особливості межових психічних станів молодших школярів у процесі навчальної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 20 с
- 41.Методичні рекомендації щодо використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я / [за заг. ред. канд. мед. наук М.Л. Авраменка]. Київ : Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. 55 с.
- 42.Милославська О.В. Міжособистісна залежність і диференційні типи рефлексії у студентів-юнаків та дівчат. Право і безпека. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2018. 490 с.
43. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 230 с.
- 44.Ольховецький С. М. Психологічні чинники дитячих страхів. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Актуальні проблеми психології Інституту психології. Київ : Фенікс, 2019. Вип. 26. С. 233–241.
- 45.Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь, 2004. 210 с.
- 46.Остапук О.В. Теоретичні аспекти вивчення проблеми страху. 2013. URL:
https://www.researchgate.net/publication/314501113_TEORETICNI_ASPEKTI_VIVCENNA_PROBLEMI_STRAHU
- 47.Папуча М.В. Психологія людини: Свідомість і реальність. Збірник матеріалів. Ніжин: НДУ, 2018. URL :
http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/psuh_svid_real.pdf#page=18

- 48.Реброва К. Створення талісманів у процесі арт-терапії. Простір арт-терапії : збірник наукових статей / УМО, ГО «Арт-терапевтична асоціація». Київ : Золоті ворота, 2012. Вип. 12 (12). С. 107–116.
- 49.Скляренко О.Н. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Київ., 2005. 22 с.
- 50.Солнишкіна А.А. Використання креативного потенціалу арт- терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2022. Випуск 88. С. 186–190.
- 51.Салій Н. Сутність поняття «страх» його види та механізми. 2014. веб-сайт. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1034> (дата звернення: 06.03.2023).
- 52.Тест «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен). Психологія. веб-сайт. URL: <https://www.annadomina.com/test-trivozhnist-r-templ-m-dorki-vamen/> (дата звернення: 06.04.2023).
- 53.Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монограф. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
- 54.Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 340 с.
- 55.Щербатих Ю. В. Психологія страху: популярна енциклопедія. Київ : Академ-видав, 2006. 320 с.
- 56.Шевченко М.В. Психологічна корекція страхів дітей молодшого шкільного віку з вадами мовлення. Проблеми сучасної психології. 2012. Вип. 17. С. 17–19.
- 57.Шпонтант І.М. Долаємо дитячі страхи спільними зусиллями фахівців і батьків: poradnik батькам: [способи психокорекції; практичні поради]. Безпека життєдіяльності. 2011. № 4. С. 23–25.

- 58.Фройд З. Фобії, страхи і тривога – три кити на шляху до психіатра. 2021. веб-сайт. URL: <https://holdyou.net/news/fobii-strakhi-i-trevoga> (дата звернення: 15.03.2023).
- 59.Хотенчан Н. М. Дитячі страхи. Метод. реком.: Тернопіль, 2014. 115 с.
- 60.Persistent Fear and Anxiety Can Affect Personality Children (Постійний страх і тривога можуть вплинути на особистість дітей.). Website. URL: <https://developingchild.harvard.edu/resources/persistent-fear-and-anxiety-can-affect-young-childrens-learning-and-development/> (дата звернення: 14.01.2023)
- 61.Сорока, О.В. Корекція страхів методами арт-терапії. Київ : Либідь, 2003. 134 с.
- 62.Фройд З. Вступ до психоаналізу : лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / пер. з нім. Петро Таращук. Київ : Основи, 2008. 709 с.
- 63.Хіля А.В. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. № 5 (59). С. 394–405.
- 64.Юнг К. Аналітична психологія. Київ : Центр учбової літератури. 250 с.
- 65.Яценко Т.С. По той бік символіки психомалюнків. Практична психологія та соціальна робота, 2009. № 7. С. 25–26.
- 66.American Psychological Association. Dopamine, with Daniel Z. Lieberman, MD, and Michael E. Long. Speaking of Psychology, 2019. YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=lXYpqaxO9oU>
67. Dopamine modulation of learning and memory in the prefrontal cortex: insights from studies in primates, rodents, and birds / M. V. Puig та ін. Frontiers in Neural Circuits. 2014. T. 8. URL: <https://doi.org/10.3389/fncir.2014.00093>

68. Ferguson Ch. Does Movie or Video Game Violence Predict Societal Violence? It Depends on What You Look at and When / Ch. Ferguson. Journal of Communication. February 2015.
69. Beck A. Cognitive Therapy and the Emotional Disorders. New York : Penguin. 1991.
70. Becker Ernest. The Denial of Death. New York: Simon & Schuster 1973. pp. 71–173.
71. Bogdanov S.O., Gnida T.B., Zaleska O.V., Lunchenko N.V., Panok V.G., & Solovyova, V. V. (2017). Correctional and developmental program for the formation of resistance to stress in preschool children and schoolchildren.
72. Garbarino J. Lost Boys: Why Our Sons Turn Violent and How We Can Save Them. Knopf Doubleday Publishing Group, 2000. 288 p.
73. Izard C. E. (2002). Translating emotion theory and research into preventive interventions. Psychological Bulletin, 128, 796–824.
74. Kozigora, M. A. (2018). Art therapy as a means of teaching and educating primary school students. Molodyy vchenyy [Young Scientist], 7(59), 198-201. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/44.pdf>
75. Kunugi H., Nanko S., Murray R. M. Obstetric complications and schizophrenia: prenatal underdevelopment and subsequent neurodevelopmental impairment. British Journal of Psychiatry. 2001. T. 178, S40. C. s25–s29. URL: <https://doi.org/10.1192/bjp.178.40.s25>
76. Wu X. S., Zhang Z. H., Zhao F., Wang W. J., Li Y. F., Bi L., Qian Z. Z., Lu S. S., Feng F., Hu C. Y., et al. Prevalence of internet addiction and its association with social support and other related factors among adolescents in China. Journal of Adolescence. 2016. № 52. P. 103-111.
77. Yeun Y. R., Han S. J. The impact of psychosocial interventions on internet addiction in school-aged children: meta-analysis of self-control and self-esteem. Healthcare Informatics Research. 2016. № 22 (3). P. 217-230.
78. Young K. S. Internet addiction : emergence of a new clinical disorder. Cyberpsychology & Behavior. 1996. № 1 (3). P. 237-244.